

Heta Heiskanen
yliopisto-opettaja
Johtamiskorkeakoulu
Tampereen yliopisto

Lausunto koskien perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman valmistelumateriaaleja

Olen toiminut edellisen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman arviointiryhmässä. Suositukset, joita arvioinnin yhteydessä on annettu, tulisi ottaa paremmin huomioon tulevan toimintaohjelman valmistelussa. Nykyisellään valmisteluasiakirjoista ilmenee, ettei riittävää priorisointia ole tehty, symmetriaa kansainvälisten valvontaelinten suositusten kanssa ei ole eksplikoitu ja avoimeksi jää, onko toimintaohjelmalle turvattu riittävä rahoitus.

Yleisiä huomioita

Valittujen teemojen yhteys kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin ja valvontakäytäntöön

Perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman teemojen valintojen ei tule tapahtua tyhjiössä suhteessa kansainvälisiin ihmisoikeusvalvontaelinten huomioihin. Valintojen tulisi olla symmetrisiä niin Suomen ulkopoliittikan ihmisoikeusteemojen kuin kansainvälisten valvontaelinten suositusten kannalta. Toimintaohjelmassa tulisi tuoda selvästi esiin, kuinka valikoidut toimenpiteet suhteutuvat edellämainittuihin.

Osa perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman valmistelumateriaalin teemavalinnoista on kytköksissä Suomen ulkopoliittisiin ihmisoikeuspainopisteisiin, kansainvälisten ihmisoikeusvalvontaelinten huomioihin ja sopimusten voimaansaattamisiin. Esimerkiksi alkuperäiskansan oikeudet on Suomen pitkäaikainen ulkopoliittinen painopiste ja toisaalta Suomi on saanut lukuisia suosituksia kansainvälisiltä valvontaelimiltä saamelaisten oikeuksia koskien, joten on perusteltua että, saamelaisten oikeudet nostetaan yhdeksi prioriteetiksi. Samoin perus- ja ihmisoikeustoimintaan on perusteltua ottaa vammaisten oikeuksien toteutumisen kannalta keskeisimpiä ihmisoikeusongelmia (yhdenvertaisuus (syrjintä, esteettömyys), ihmisoikeuskasvatus, itsemääräämisoikeus) korvaavia toimia.

Toisaalta esimerkiksi digitalisaation ja perusoikeuksien valinnalla ei ole vastaavaa kytkentää kansainväliseen valvontakäytäntöön

Valintojen kytkeytyminen ajankohtaisiin ihmisoikeushaasteisiin

Perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmalla on mahdollista keskittyä lyhyen aikavälin ajankohtaisiin ihmisoikeusteemoihin. Suomessa haavoittuvimpiin ryhmiin lukeutuu

turvapaikanhakijat ja paperittomat henkilöt. Valituissa teemoissa ei kuitenkaan heijastu ulkomaalaisten oikeuksiin kytkeytyvät ihmisoikeusongelmat. Nämä tulisi huomioida vähintäänkin ihmisoikeuskasvatuksen- ja koulutuksen yhteydessä sekä yhdenvertaisuutta edistävien hankkeiden yhteydessä.

Riittävä resursointi tulee taata

Perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman toteuttaminen vaatii riittävää resursointia. Erilaiset toimijatahot, kuten yliopistot ja järjestöt pystyvät varmasti asiantuntijuutensa puolesta tuottamaan erilaisia tutkimuksia, selvityksiä ja koulutuksia, mutta toteutus vaatii rahoitusta. Ilman rahoitusta on riski, että perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma jää vain muutoinkin toteutuvien hankkeiden listaukseksi tai hankkeet eivät ole riittävän kunnianhimoisia.

Nykyisen jaottelun haasteista

Kaikissa osioissa ei ole mielekästä rajata tiettyjä ihmisryhmiä vain yhden teeman alle. Esimerkiksi saamelaisten oikeuksien edistäminen ja turvaaminen liittyy voimakkaasti yhdenvertaisuus- ja syrjintäongelmien tunnistamiseen (kielioikeudet, elinkeinon liittyvät oikeudet, vihapuhe jne.) ja toisaalta ihmisoikeuskasvatukseen ja koulutukseen, sillä kaikilla tasoilla peruskoulujen oppikirjoista aina kuntiin, viranomaisiin ja poliitikkoihin tulisi varmistaa riittävä tietotaso saamelaisuudesta ja heidän alkuperäiskansan oikeuksistaan. Sama pätee vammaisten oikeuksien edistämistä: oikeuksien toteutuminen ei typisty itsemäärämisoikeuteen, vaan toimien tulisi sisältää ihmisoikeuskasvatusta, yhdenvertaisuuden edistämistä ja syrjintään puuttumista ja digitaalisten ympäristöjen esteettömyyden turvaamista.

Taustamuistioiden valmistelusta

SWOT-analyysin soveltuvuutta etenkin valmiin perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman yhteydessä tulisi edelleen uudelleen harkita, sillä se soveltuu paremmin tarkkarajaisten teemojen analysointiin. Laajojen ihmisoikeusteemojen arvioinnissa on vaarana, että muoto pelkistää ja pirstaloittaa liikaa.

SWOT-kehikon hyödyntämisen ongelmat ilmenevät etenkin itsemäärämisoikeutta koskevassa osiossa, sillä yhden ison kattoteeman alle on nivottu huomattava määrä erilaisia tulokulmia, jotka eivät ole symmetrisiä keskenään. Sama SWOT-analyysi koskee kollektiivista ja yksilöllistä itsemäärämisoikeutta, vaikka jo nämä kaksi käsitettä ovat hyvin kaukana toisistaan. Osiossa on listattu hyvin monenlaisia ihmisryhmiä koskevia itsemäärämisoikeuskysymyksiä, joilla ei välttämättä ole toisiinsa selkeää yhteyttä, joten jokainen tematiikka vaatisi oman, erillisen analyysinsä.

Valittujen teemojen SWOT-analyysijä koskevat kommentit

Ihmisoikeuskasvatus- ja koulutus

Ihmisoikeuskasvatus- ja koulutus on erittäin laaja kokonaisuus, josta tulisi rohkeasti priorisoida sellaisia kokonaisuuksia, joita ei tällä hetkellä vielä tehdä ja joilla on riittävä vaikuttavuus. Tällainen vaikuttava kokonaisuus on hanke säädöshankkeiden perus- ja ihmisoikeusvaikutusten arvioinnin kehittämisestä, sillä ennakkovaikutusarvioinnilla on vaikutusta perus- ja ihmisoikeusasioiden tunnistamiseen ja sitä kautta parempaan huomioimiseen jo lainsäätämistasolla. Jotta virkamiehet voivat toteuttaa perus- ja

ihmisoikeusvaikutusten arvioinnin omilla hallinnonaloillaan, tulisi heille taata riittävä perus- ja ihmisoikeuskoulutus.

Toinen vaikuttava tapa turvata perus- ja ihmisoikeuskasvatuksen edistäminen peruskoulu tasolla on oppikirjavaikuttaminen. Jos oppikirjoissa on otettu perus- ja ihmisoikeudet moninäkökulmaisesti huomioon eri oppiaineet leikaten, turvataan se, että oppilaat saavat opettajasta riippumatta riittävät tiedot. Tällä hetkellä kustantajat ja oppikirjailijat toimivat autonomisesti ja perus- ja ihmisoikeuksien sisällyttäminen oppikirjoihin on siten sattumanvaraista.

Perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa tulisikin luoda mekanismi, jolla käydään peruskoulun ja lukioiden oppikirjat läpi, annetaan nykyisistä puutteista palautetta ja koulutusta sekä suositetaan niitä oppikirjoja, jotka ovat ottaneet perus- ja ihmisoikeudet hyvin huomioon ("perus- ja ihmisoikeusmyönteinen oppikirja -tunniste").

Arvioinnissa tulisi katsoa ainakin, että perus- ja ihmisoikeuksia on tarkasteltu

- arvoina, normeina ja instituutioina

- oppikirja tunnistaa ainekohtaisesti relevantit ihmisoikeuskysymykset (esim. äidinkielessä sananvapaus, ilmaisunvapaus, vihapuhe-ilmiö, historiassa- ja yhteiskuntaopissa esim. saamelaiden oikeudet, romanien oikeudet, turvapaikanhakijan oikeudet)

- oppikirja ei vahvista ennakkoluuloja ja stereotyyppiä, vaan auttaa ymmärtämään eri kulttuureja, vähemmistöryhmiä ja alkuperäiskansoja

Esimerkiksi yliopistojen tutkijat ja ihmisoikeusjärjestöt voisivat yhteistyössä tehdä oppikirjojen sisältöjen monitorointeja, jos rahoitus turvataan.

Yhdenvertaisuus

Yhdenvertaisuutta koskevissa hankkeissa tulisi tunnistaa yhteys myös muihin valittuihin teemoihin. Esimerkiksi itsemäärämisoikeuden alle on listattu asioita/ihmisryhmiä, joita koskevat hankkeet ovat relevantteja yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Samoin digitalisaation alle laitettu vihapuhe on kytköksissä yhdenvertaisuuden toteutumiseen. Yhdenvertaisuuden alla tulisi tunnistaa myös maahanmuuttajiin, pakolaisiin, turvapaikanhakijoihin ja paperittomiin liittyvät kysymykset. Nykyisellään valmistelusta on häivytetty maahanmuuttoon liittyvät ihmisoikeusongelmat. Myös saamelaiden ja vammaisten oikeuksien osalta tulisi tunnistaa yhdenvertaisuusnäkökulmat.

Itsemäärämisoikeus

Itsemäärämisoikeus, kuten yhdenvertaisuuskin, on laaja kattokäsite, jonka alta tulisi valita ja priorisoida tarkkarajaisia ongelmia ja niihin ratkaisuja. Nykyisellään itsemäärämisoikeutta koskeva valmistelu ei tunnista eri ryhmien itsemäärämisoikeuteen liittyviä erityispiirteitä riittävästi. Osa mainituista ihmisryhmistä ja heidän ihmisoikeusongelmistaan saattaisi soveltua myös paremmin yhdenvertaisuusasioiden alle. Itsemäärämisoikeudesta yksi keskeinen ja ajankohtainen tulokulma liittyy vammaisten oikeuksien toteutumiseen (mm. ratifoinnin vuoksi), joka tulisi nostaa keskiöön laadittavissa toimenpiteissä/hankkeissa, jotta vammaisten sopimuksen riittävä toimeenpano varmistettaisiin.

Perusoikeudet ja digitalisaatio

Digitaalisuus-teema on tematiikka, jota olisi eriyttämisen sijaan suositeltavaa käsitellä yhdenvertaisuutta (esteettömyys, vihapuhe, saavutettavuus) ja ihmisoikeuskasvatusta (lainvalmistelu, vihapuhetta) koskevissa osioissa ilman, että se nostetaan omaksi teemakseen. Tämä osoittaisi priorisointia ja toisaalta sen tunnistamista, miten digitalisaatio vaikuttaa muihin oikeuksiin.

Jos perusoikeudet ja digitalisaatio –teema pidetään erillisenä painopistealueena, olisi hyvä valita yksi tai kaksi tarkkarajaista ongelmaa. Esimerkiksi valtionhallinnon sähköisen asioinnin esteettömyys tulisi selvittää ja palveluista vastaavat tahot tulisi kouluttaa, jotta vammaisten sopimusten esteettömyysvaatimukset tulevat turvatuksi.

Toinen ajankohtainen teema liittyy vihapuheeseen (joka ei toisaalta rajaudu digitaalisuuteen ja joka kytkeytyy voimakkaasti yhdenvertaisuuteen ja toisaalta ihmisoikeuskasvatukseen- ja koulutukseen), jonka sääntelyä tulisi selvittää. On huomioitava, että esimerkiksi vihapuhetta koskien on ollut esimerkiksi No hate speech – movement, jolla oli valtiolta rahoitus ja jota Plan Suomi koordinoi, mutta rahoituksen loppuessa toimiva, osallistava ja verkossa toiminut hanke jäi ilman koordinoitua. Jos perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmalle turvataan riittävä rahoitus, voisi se toimia rahoitusväylänä sellaisille ajankohtaisille hankkeille, joilta on rahoituskausi on päättynyt.